

EIŽ PROGRAM DODJELE STIPENDIJA
POTPORA ZA ZNANSTVENO-ISTRAŽIVAČKI RAD

**FEMINISTIČKI MIROVNI DOPRINOSI U SISTEMSKIM PROCESIMA
IZGRADNJE MIRA U BOSNI I HERCEGOVINI: FEMINISTIČKA I
MIROVNA ŽENSKA KULTURA SJEĆANJA**

Vildana Džekman

Biografija

Predsjednica je Udruženja žena “Napravi Razliku” i dugogodišnja feministkinja i aktivistkinja za ženska ljudska prava. Magistrirala je međunarodno privatno pravo na Pravnom fakultetu Univerzitetu u Sarajevu 2021.godine. Više od deset godina prisutna je u aktivizmu i organizacijama civilnog društva. Jedna je od pokretačica brojnih inicijativa u domenu rodne ravnopravnosti koje i danas egzistiraju. Inicirala je donošenje Zakona o liječenju neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom u FBiH nakon osam godina borbe.

Dvije godine učestvovala je u radu istoimene Komisije gdje doprinjela njezinoj uspostavi i radu. Obnašala je predsjedničku poziciju Upravnog odbora jedne od najvećih mirovnih mreža u BiH – Mreže za izgradnju mira gdje doprinjela njezinoj registraciji u udruženje, koje i danas aktivno radi. Moderirala i izlagala je na brojnim panelima, seminarima, treninzima i konferencijama, na temu rodne ravnopravnosti, ženskih prava, prava marginaliziranih grupa, izgradnje mira i medijskih sloboda. Aktivna u podršci ženama aktivistkinjama gdje aktivno radi na mentoringu ženskih udruženja te povezivanju aktivistkinja kada i gdje god ima priliku za to. Piše aktivno jer pisanje smatra dijelom društvene odgovornosti i očuvanja feminističko – aktivističke historije. Autorica i koautorica je oko 30 autorskih tekstova, istraživanja, publikacija, međunarodnih izvještaja i analiza. Autorica je Zbirke tekstova “Putovanje kroz aktivizam...” koju čine zbirka tekstova o fantastičnim ženskim i aktivističkim pričama heroina bh. društva.

Sažetak

Uprkos tome što nacionalni pravni okvir u Bosni i Hercegovini (BiH) garantira poštovanje ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, institucionalna implementacija feminističke memorijalizacije, nažalost, još uvijek je na niskom nivou. Iako su brojne aktivistkinje i feministkinje iz Bosne i Hercegovine aktivno uključene u procese izgradnje mira od 1990. godine, njihovi su doprinosi u vidu pisanih ili na drugi način dokumentovanih svjedočanstava gotovo nevidljivi. Istraživanje je bazirano na feminističkom pristupu izvođenja zaključaka kroz metode intervjua i ankete sa aktivistkinjama. Ovo istraživanje propituje feminističke i aktivističke aspekte ženske kulture sjećanja u oblasti izgradnje mira u BiH. Rad nudi prikaz dokumentovanih djela Inicijative „Mir sa ženskim licem“ i drugih relevantnih nalaza i dokaza, te predstavlja feminističku memorijalizaciju kao svojevrsni putokaz za buduće graditeljke mira. Zaključci istraživanja ukazuju na značaj integracije feminističkog naslijeđa u institucionalne i obrazovne strukture u Bosni i Hercegovini radi očuvanja ženske kulture sjećanja, te nedovoljnu sistemsku podršku neformalnim aspektima feminističke memorijalizacije doprinosa žena procesima izgradnje mira u BiH.

Ključne riječi: mir, feminizam, aktivistkinje, feministička memorijalizacija, izgradnja mira, tranziciona pravda, ženska kultura sjećanja, ženske organizacije u BiH.

Uvod

Rat koji se odigrao na području Bosne i Hercegovine (BiH) devedesetih godina prošlog vijeka ostavio je nemjerljive posljedice na cjelokupno društvo. Žene, koje čine više od 51% stanovništva Bosne i Hercegovine, potpuno su marginalizirane u oblasti tranzicione pravde i izgradnje mira, a njihovi glasovi nisu dovoljno institucionalno i društveno vrednovani. Usvajanjem rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda broj 1325 pod nazivom „Žene, mir i sigurnost“ (UNSCR 1325),¹ generalni sekretar UN-a je 2008. godine donio direktivu koja se odnosi na implementaciju i izvještavanje u skladu sa pomenutom rezolucijom. Tim aktom državama potpisnicama zadana je obaveza izrade nacionalnih akcionih planova za implementaciju rezolucije UNSCR 1325.

Cilj ovog istraživanja jeste da se razmotri koliko je feministička i mirovna ženska kultura sjećanja prisutna u oblasti izgradnje mira u BiH, te koji su mehanizmi uspostavljeni za njezino etabliranje i očuvanje.

Nakon teorijskog dijela, odnosno presjeka sistemskog i pravnog okruženja u kojem djeluju bosanskohercegovačke aktivistkinje u oblasti izgradnje mira, i izlaganja državnih i međunarodnih propisa koji obezbjeđuju zaštitu ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti u ovoj oblasti, najveći dio istraživanja bavi se radom Inicijative „Mir sa ženskim licem“, koja predstavlja svojevrsni fenomen u očuvanju feminističke i mirovne ženske kulture sjećanja. Primjenjujući feministički pristup, rad u vidu studije slučaja prikazuje i podatke o nastanku Inicijative, kao i o njenim feminističkim mirovnim akcijama.

Teorijsko-metodološki okvir

Bosna i Hercegovina je Odlukom Vijeća ministara BiH 2010. godine donijela nacionalni akcioni plan (NAP)² za implementaciju rezolucije UNSCR 1325 za period 2010–2013. godine. To je ujedno i prvi akcioni plan za implementaciju ove Rezolucije u Jugoistočnoj Evropi, koji je poslužio kao primjer drugim državama Zapadnog Balkana. Država Bosna i Hercegovina

¹ United Nations (2000). Resolution 1325, <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2016/04/UN-Resolution-1325.pdf> (Pristupljeno: 05.05.2024.)

² „Službeni glasnik BiH“ 92/10.

svake četiri godine usvaja novi NAP kao dokument koji garantuje ravnopravno učešće žena u svim segmentima izgradnje mira. Rezolucija 1325 „Žene, mir i sigurnost” nesumnjivo je najviše značila ženskim grupama u procesima zagovaranja za donošenje državnih zakona i uspostavu rodnih mehanizama. Ipak, rijetko se u praksi, a još rjeđe institucionalno priznaje i vrednuje rad i napor aktivistkinja u prevenciji sukoba i izgradnji mira, kako u tom periodu tako i danas. Mirovni aktivizam dio je ženske i feminističke agende i najčešće se ispoljava kroz suprotstavljanje svim oblicima nasilja.

Elmaja Bavčić, neovisna istraživačica angažovana na istraživačkom projektu „Žene, rat, mir i sigurnost”, naglašava odsustvo formalnih prostora za žensko djelovanje u domenu izgradnje mira: „Neformalno organizovanje žena, koje u ovom tekstu zauzima značajan prostor, važno je upravo zato što stoji kao gotovo jedini javni prostor u kojem žene mogu djelovati.“³

U svojoj knjizi „Neprekidno traganje za smislom – Žene i izgradnja mira u Bosni i Hercegovini i Srbiji“, Zlatiborka Popov Momčinović i Adriana Zaharijević⁴ potvrđuju da su u procesima izgradnje mira „ženski glasovi ostali skrajnuti“, te da uprkos tome žene nastavljaju svoj rad u domenu mirovnog aktivizma.⁵

Aktivistkinje i predstavnice ženskih organizacija iz BiH još od rata 1990-ih rade na razvoju mirovnih projekata i programa, te u cilju njihove implementacije prelaze brojne granice, a posebno one institucionalno etablirane – nacionalne, entitetske, vjerske. Autorke Tatjana Žarković i Jelena Gaković⁶ u istraživačkom radu „Ženski mirovni aktivizmi”

³ Elmaja Bavčić (2019). Rodna ravnopravnost: „Teorija, pravo, politike“. Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 203. <https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2019/08/Rodna-ravnopravnost-verzija-za-web.pdf> (Pristupljeno: 03.10.2024.)

⁴ Zlatiborka Popov Momčinović i Adriana Zaharijević (2022). „Neprekidno traganje za smislom: Žene i izgradnja mira u Bosni i Hercegovini i Srbiji“. Beograd: Fondacija Jelena Šantić, str. 19.

⁵ Isto, str. 21. „S obzirom na selektivnost sećanja na ovim prostorima, permanentne politike nesuočavanja sa prošlošću i dominaciju etno ratničkih narativa u javnom prostoru gde govor mržnje ne samo da nije adekvatno regulisan već ga i podstiču i provociraju određene grupe i dominantne politike, u koji se stihijski 'uvlače' i generacije mladih koje nisu direktno iskusile ratno nasilje, ženski glasovi u izgradnji mira su nažalost bili i ostali skrajnuti. Konstantna proizvodnja straha i sveopšta klima nesigurnosti na poseban način su se obrušavale i obrušavaju na žene kao Drugost, ali žene uprkos tome (ili upravo zbog toga) ne odustaju od svog mirovnog aktivizma i feminističkog angažmana.“

⁶ Tatjana Žarković i Jelena Gaković (2020). „Kojeg je roda sigurnost?“ Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, str. 114. https://soc.ba/site/wp-content/uploads/2020/10/Kojeg-je-roda-sigurnost_BHS_web1.pdf (Pristupljeno: 03.10.2024.)

naglašavaju izostanak formalizacije ženskih mirovnih inicijativa, što dovodi do njihove nedovoljne vidljivosti te nedostatnog javnog i političkog vrednovanja.⁷

Prelaženje granica nastavlja se i danas, putem članstva u Inicijativi „Mir sa ženskim licem“, koja je pokazatelj zajedništva i rada ženskih grupa na ovom polju. Inicijativa okuplja brojne ženske organizacije s područja cijele BiH koje rade na mirovnim procesima. Međutim, o ovoj i sličnim mirovnim inicijativama žena nema dovoljno zapisa. Feministkinje, aktivistkinje, osobito predstavnice ženskih organizacija civilnog društva – koje spadaju u tzv. treći sektor, onaj s najmanjim stepenom društvene moći – kontinuirano su u vrtlogu aktivnosti na izgradnji mira uprkos otporima prema njihovom radu, ali i samoj potrebi za izgradnjom mira u društvu.

Tim su značajniji rezultati saradnje u sklopu Inicijative „Mir sa ženskim licem“ u vidu pisanih i audio ili videomaterijala kojima se želi sačuvati feministička i mirovna ženska kultura sjećanja, posebno imajući u vidu da ne postoji sistemska podrška očuvanju ženske kulture sjećanja.

Početna hipoteza istraživanja jeste da mirovni aktivizam žena u Bosni i Hercegovini, uključujući feminističku kulturu sjećanja, nije dovoljno afirmisan i vidljiv. Kako bih ispitala navedenu hipotezu, istraživala sam dokumentovanu građu Inicijative „Mir sa ženskim licem“ koju čine knjige, publikacije, izložba, videozapisi, ali i drugi dostupni formati memorijalnih zapisa. Željela sam ovim istraživanjem da dokumentujem rad jedne od najvećih mirovnih inicijativa u domenu ženske kulture sjećanja i izgradnje mira u BiH. S druge strane, budući da Inicijativa „Mir sa ženskim licem“ marljivo bilježi žensku i feminističku mirovnu historiju, ovaj istraživački rad je jedan vid zahvalnosti svim članicama Inicijative koje neumorno rade na tome da se suprotstave brisanju ženskih glasova i postojanosti u ovom domenu.

Svjesna da postoji još pisanih izvora koji upućuju na ulogu žena u izgradnji mira, ovo istraživanje zasnovam na zapisima ženskih glasova koji propituju i vrednuju lično iskustvo kao važan aspekt feminističke memorijalizacije. Pri tome ne treba zanemariti ni zagovarački aspekt,

⁷ Isto, str. 110, 111. „Kako su ženski mirovni aktivizmi većinom djelovali iz formalnih i neformalnih inicijativa i akcija građanskog društva, te kako se feministički pokret često shvata kao subverzivan za tradicionalne maskuline strukture i vrijednosti, nije mu se davalo dovoljno prostora, a javni i politički značaj ovakvih inicijativa iz nevladinog sektora nije u dovoljnoj mjeri prepoznat, osim u kontekstu sanacije već nastale štete, kao što je pružanje podrške i psihosocijalne pomoći žrtvama.“

koji nastoji mijenjati društvenu zbilju, a čemu članice Inicijative „Mir sa ženskim licem” pribjegavaju.

Izuzev građe Inicijative „Mir sa ženskim licem”, u istraživanju je istaknuta i knjiga Zilke Spahić Šiljak, „Sjaj ljudskosti“ jer nudi svojevrsan prikaz aktivističkih ličnih ženskih iskustava na polju izgradnje mira.

Kako bi se ostvario što temeljitiji uvid u stanje feminističke i mirovne ženske kulture sjećanja, urađena su dva intervjua kako bi se osvijetlio njen aktivistički, odnosno akademski aspekt.

Kvantitativni podaci prikupljeni su putem anketiranja aktivistkinja ženskih i feminističkih organizacija. Upitnik je distribuiran aktivistkinjama, ženskim organizacijama i udruženjima, a objavljen je na mrežama i javnim grupama koje se bave izgradnjom mira. Upitnik je poslan Mreži za izgradnju mira u BiH, članicama Ženske mreže BiH, Ženskoj romskoj mreži „Uspjeh”, Liderkama za razvoj i drugim aktivnim mirovnim i ženskim/feminističkim mrežama ili grupama koje djeluju u Bosni i Hercegovini. Uzorak je prigodan i formiran metodom snježne grudve (engl. *snowball*) i čine ga 29 ispitanica koje su odgovorile na upitnik. Pitanja u upitniku osmišljena su tako da obuhvate ključne aspekte feminističke i mirovne kulture sjećanja u Bosni i Hercegovini. Na samom početku su pitanja koja su se odnosila na osnovne podatke poput uzrasta, mjesta stanovanja i rada, te obrazovnog profila. Ova grupa pitanja pomogla je u kreiranju bližeg profila ispitanica i analizi njihovog socijalnog i profesionalnog konteksta. Druga grupa pitanja odnosi se na ispitivanje percepcije ispitanica o trenutnom stanju mirovnog i feminističkog aktivizma, kao i njihovom ličnom angažmanu ili iskustvu u ovim sferama. Treći set pitanja odnosi se na identifikaciju prepreka koje ograničavaju veće prisustvo žena u feminističkoj i mirovnoj kulturi sjećanja. Na samom kraju upitnika ispitanice su mogle pružiti svoje prijedloge i preporuke o tome kako povećati afirmaciju i vidljivost žena u feminističkoj i ženskoj mirovnoj kulturi sjećanja.

Jedan intervju obavila sam s predstavnicom Fondacije „Lara“ i jednom od osnivačica Inicijative „Mir sa ženskim licem”, Radmilom Žigić, koja je dala presjek feminističke i mirovne ženske kulture sjećanja iz aktivističkog ugla. Akademski pogled na bilježenje ženske

mirovne historije omogućila je Zlatiborka Popov Momčinović sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu.

Inicijativa „Mir sa ženskim licem”

Feministički mirovni doprinos ženskoj kulturi sjećanja

Inicijativu „Mir sa ženskim licem” pokrenule su aktivistkinje iz Fondacije „Lara” iz Bijeljine i Humanitarne organizacije „Horizonti” iz Tuzle 2014. godine, nakon čega su im se pridružile predstavnice ženskih organizacija i aktivistkinje s prostora cijele BiH. Inicijativa okuplja 14 organizacija civilnog društva, koje kroz Inicijativu doprinose kulturi sjećanja, govore o važnosti čuvanja i promovisanja ženskih iskustava i postignuća, te ističu važnost obilježavanja doprinosa žena izgradnji mira u BiH. Izuzev ženskih aktivističkih organizacija u BiH – Fondacije „Lara” iz Bijeljine, udruženja „HO Horizonti” iz Tuzle, Udruženja građana „Budućnost” iz Modriče, Fondacije „Udružene žene” Banja Luka, Helsinškog parlamenta građana Banje Luke, organizacije „Glas žene” iz Bihaća, Udruženja žena „Grahovo” iz Bosanskog Grahova, Udruženja „Žena BiH” iz Mostara, Udruženja žena „Most” iz Višegrada, „Forum žena” iz Bratunca, Fondacije CURE iz Sarajeva, Centra za pravnu pomoć ženama iz Zenice, Udruženja Prijedorčanki „Izvor” iz Prijedora te Forum Civilna mirovna služba (*forumZFD*) – Inicijativu čini i više od dvije stotine aktivistkinja drugih organizacija, političarki, novinarki, članica akademske zajednice, prosvjetnih radnica, itd.

Inicijativa je proizašla iz projekta „Mir sa ženskim licem – osnaživanje žena za suočavanje s prošlošću”, u okviru kojeg su 2014. godine predstavnice udruženja žena s prostora cijele BiH prvobitno prošle edukativne radionice o mirovnom aktivizmu u BiH i feminističkoj memorijalizaciji.

Iz ovog projekta je 2014. godine nastala i publikacija „Mir sa ženskim licem”⁸ koja je predstavila kontinuirano zalaganje feministkinja i aktivistkinja s prostora cijele BiH za izgradnju mira. Ova publikacija je nastavak promocije rada i zalaganja mirovnih aktivistkinja iz BiH, što je 2015. godine pokrenula Zilka Spahić Šiljak svojom knjigom „Sjaj ljudskosti:

⁸ Mirjana Tanasić, Mirsada Rešidović, Radmila Žigić (2014). „Mir sa ženskim licem”. Bijeljina: Fondacija „Lara”, <https://www.fondacijalara.com/images/docs/MirSaZenskimLicem.pdf> (Pristupljeno: 10.05.2024.)

Životne priče mirotvorki u BiH“. Prvi dio publikacije „Mir sa ženskim licem“ bavi se aktivnostima i kontekstom provođenja projekta, a drugi sadrži fotografije i lične priče aktivistkinja, članica Inicijative i sudionica projekta. Ova publikacija ostaje kao trajno svjedočenje o aktivističko-feminističkim borbama za mir u BiH, kako kroz lične priče koje su aktivistkinje podijelile sa širom publikom, tako i kroz sve aktivnosti koje su poduzele kao članice Inicijative u domenu izgradnje mira.

Cilj Inicijative je očuvati feminističku i mirovnu žensku kulturu sjećanja za buduće generacije djevojaka i žena. Jedna od najprepoznatljivijih komponenti feminističko-mirovne građe ove Inicijative je izložba „Mir sa ženskim licem“, koja je rezultat saradnje i nastojanja Inicijative i Foruma Civilna mirovna služba (*forumZFD*) da u procesu suočavanja s prošlošću i izgradnje mira u BiH integiraju žensku perspektivu i predstave žensku stranu priče o preživljavanju i prevazilaženju posljedica rata. Žene su bile i ostale aktivne sudionice u mirovnim procesima. Usprkos tome, mali broj ulica u BiH nosi naziv po ženama, a malobrojnost spomenika posvećenih mirovnim aktivistkinjama govori u prilog tezi o odsustvu institucionalne podrške ženskoj i feminističkoj kulturi sjećanja.

Izložba „Mir sa ženskim licem“ predstavlja priče 20 mirovnih aktivistkinja i feministkinja iz cijele BiH, različitih starosnih i etno-nacionalnih identiteta, koje su prikazane fotografijama i u katalogu „Mir sa ženskim licem“.⁹ Ova izložba govori o ženama koje su u poslijeratnoj BiH vodile male bitke za svoja i prava drugih i obnavljale ratom razoreno društvo. Životne priče ispisuju nove stranice historije ove zemlje. Jedinstvene su, jer u fokus stavljaju žene i lično iskustvo, nasuprot opštoj politici supremacije nacije i kolektiviteta nad pojedincem i marginalizacije ženskih iskustava i postignuća.¹⁰

Sjećanje u BiH isključivo je vezano za tri etnonacionalna narativa, tako da specifična ženska iskustva u izgradnji mira ostaju prepuštena zaboravu. Ova izložba nema za cilj predstaviti priče i tragične sudbine žena tokom devedesetih godina XX vijeka, nego dokumentovati ženska iskustva, kako bi ona ostala zabilježena za sjećanja narednim

⁹ Forum Civilna mirovna služba (*forumZFD*) & Historijski muzej BiH. (2010). „Katalog Mir sa ženskim licem“. Sarajevo: ForumZFD i Historijski muzej BiH, <https://www.fondacijalara.com/images/docs/Katalog%20-%20Mir%20sa%20zenskim%20licem.pdf> (Pristupljeno: 15.05.2024.)

¹⁰ O izložbi *Mir sa ženskim licem*, <https://www.fondacijalara.com/mir-sa-zenskim-licem/132-o-izlozbi-mir-sa-zenskim-licem> (Pristupljeno: 15.05.2024.)

generacijama aktivistkinja i feministkinja u domeni izgradnje mira. Ona je i putokaz kako naredne generacije mladih aktivistkinja i feministkinja mogu biti graditeljke mira te propitivati feminističke mirovne vrijednosti i svakodnevno pružati otpore patrijarhalnim modelima kojima se veliča muška dominacija. Tranzicijska pravda nije potpuna bez ženskih glasova, a izložbom „Mir sa ženskim licem” brišu se granice nevidljivog ženskog aktivizma i mirotvornog djelovanja. Srđan Puhalo u recenziji za katalog „Mir sa ženskim licem” naglašava da je izložba opasna, posebna i hrabra jer pokazuje kako su žene zaboravljene od institucija i samog sistema. Kako kaže: „Naše istorije su herojski muške i nema tu mnogo mjesta za žene, emocije, preispitivanja i nedoumice.“¹¹

Na sedmoj izložbi „Mir sa ženskim licem” organiziranoj u Modriči 2022. godine, Radmila Žigić je istakla da je cilj izložbe ukazati na „žensku stranu rata”, te podsjetiti javnost, s jedne strane, na različite oblike stradanja, iskustva i iskušenja koja su žene proživjele u ratu, ali i ispričati priču o njihovom aktivizmu i borbi za preživljavanje i izgradnju boljeg društva.¹²

Ovo ukazuje na istinsku želju svih članica Inicijative da se sve dokumentirane ženske priče izdignu iz okvira uloge žrtve, dajući svim pričama feminističko-mirovnu notu, te predstavljajući žene kao aktivne sudionice u izgradnji mira i pravednog društva, čime se nameće generalni zaključak da je ova izložba posvećena svim ženama BiH koje svakodnevno ulažu napor i rade na izgradnji mira.

Knjigom „Rat nije jednorodan”¹³ članice Inicijative željele su sačuvati od zaborava priče 17 žena i djevojčica koje su ubijene u BiH u periodu od 1991. do 1995. godine. Njihove priče i doprinosi izgradnji mira ostali su pod velom tajni i tišinom. Cilj knjige nije samo pozvati na to da se nikada više slično ne ponovi, nego i pružiti otpor vladajućim dominantnim, tzv. muškim, nacionalno-etničkim narativima koji diktiraju čega ćemo se sjećati. Članice Inicijative ovom knjigom žele se sjećati svojih prijateljica koje više nisu tu, ali je njihov otpor nasilnim sukobima u BiH značajan i vrijedan sjećanja. U tom smislu je i naziv filma koji su producirale

¹¹ Isto, str. 5, 6.

¹² <https://srpskainfo.com/cilj-je-da-se-ispriica-zenska-strana-rata-otvorena-sedmodnevna-izlozba-mir-sa-zenskim-licem-foto/> (Pristupljeno: 18.05.2024.)

¹³ Vildana Džekman, Mizeta Tomljanović, Danka Zelić et al., (s.a.) „Mir sa ženskim licem – Rat nije jednorodan“. Bijeljina: Fondacija „Lara”, <https://fondacijalara.com/images/docs/RatNijeJednorodan.pdf> (Pristupljeno: 18.05.2024.)

2019. godine, „One umiru drugi put”,¹⁴ simboličan jer predstavlja svojevrsnu kritiku formalnih i institucionalnih struktura i sistema generalno koji nastoje utišati ženske glasove u mirovnim procesima.

Kao što su se njihove prethodnice povezivale bez obzira na etno-nacionalne identitete i protestirale za mir u BiH za vrijeme nasilnih sukoba '90-ih godina, tako i članice Inicijative udruženo djeluju u borbi za očuvanje feminističke i mirovne ženske kulture sjećanja. Ciljanim odavanjem počasti prethodnicama i drugaricama koje su branile mirovne vrijednosti, boreći se nenasilnim sredstvima protiv svih oblika sukoba i nasilja, ova Inicijativa otišla je korak dalje. Pokrenule su inicijativu da se uvede simbolični dan, *8. decembar – Dan sjećanja na žene stradale u ratu*, koji, međutim, usprkos nastojanjima njenih članica, nikada nije institucionaliziran. Naime, u septembru 2014. godine, članice Inicijative predale su Komisiji za ostvarivanje ravnopravnosti spolova Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine¹⁵ zahtjev za utvrđivanje 8. decembra kao *Dana sjećanja na žene stradale u ratu* koji je odbijen bez obrazloženja.

Iako su doprinosi Inicijative važni jer grade drugačiji narativ sjećanja, Amila Ždralović skreće pažnju na to kako formalne strukture maskuliniziranim narativima ignorišu civilno društvo, „čime se ne samo paraliziraju procesi izgradnje mira već često i produbljuju konflikti”.¹⁶ Globalna kampanja „16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja” međunarodna je kampanja koja se obilježava od 25. novembra do 10. decembra svake godine. Brojne članice Inicijative u okviru ove kampanje izlaze na ulice diljem BiH obilježavajući *8. decembar – Dan sjećanja na žene stradale u ratu*. Ovaj vid ženske saradnje i solidarnosti između udruženja žena i aktivistkinja bez obzira na etno-nacionalne i/ili vjerske identitete, kao jedan od temelja feminističkih vrijednosti, potvrda je kontinuiranog nastojanja da se očuva ženska mirovna historija.

Ženska upornost i želja da se žene ne utišavaju moćna je i jedinstvena. Članice Inicijative nastavljaju svoje aktivnosti u maju 2014. godine organiziranjem „Ženskog karavana mira –

¹⁴ Film „One umiru drugi put” (2019), <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=OlvBxiUWqrA> (Pristupljeno: 18.05.2024.)

¹⁵ Amila Ždralović (2019). „Istorijat (pokušaja) institucionalizacije jednog sjećanja.“ *Balkan Perspectives*, (11), str. 26, 27.

¹⁶ Isto, str. 26, 27.

Mir sa ženskim licem” u većini bosanskohercegovačkih gradova. Ovim događajem žene su podsjetile sistem koliko je važno održavati kulturu sjećanja na život i stradanje žena te uključivati žene u izgradnju mira putem formaliziranja 8. decembra kao dana sjećanja na žene stradale u ratu. U saopštenju za medije kojim su najavile održavanje „Ženskog karavana mira – Mir sa ženskim licem”, predstavnice Inicijative pozivaju da se kompletni procesi ženske i feminističke memorijalizacije vrednuju, te da svi trebaju u tome učestvovati:

„U ovim gradovima različitim manifestacijama žene će uputiti poruke mira i otvoriti debate o uključenosti ženskih iskustava i postignuća u zajedničku kulturu sjećanja u svojim zajednicama. Sve organizacije će lokalnim upravama uputiti zahtjeve za povećanje broja ulica koja nose imena po ženama, posebno po ženama koje su dale doprinos razvoju ovih zajednica, kako bi postignuća žena bila integrisana u zajedničku kulturu sjećanja. Kultura sjećanja je način na koji jedna generacija prenosi događaje i vrijednosti sadašnjosti i prošlosti budućim generacijama. Iako je integralni dio naše sadašnjosti i prošlosti rad brojnih progresivnih, hrabrih i umnih žena i muškaraca na postizanju ravnopravnosti polova, emancipacije i uživanja ljudskih prava žena, ovaj dio naše istorije isključen je iz istorijskih udžbenika i zajedničke kulture sjećanja. Imenovanje ulica i javnih ustanova po ženama, naizgled marginalno, u stvari je pitanje vrednovanja postignuća žena i rodne ravnopravnosti u kulturi sjećanja koja treba da ima i žensko lice.”¹⁷

Još jedno svjedočanstvo nastojanja Inicijative da se ženski mirovni doprinosi nikada ne zaborave predstavlja „Leksikon o ženama koje su pomjerile granice u svojim zajednicama u Bosni i Hercegovini – 100 žena – 100 ulica po ženama”¹⁸ iz 2021. godine, kojem je cilj zagovaranje da se što više trgova i ulica nazove po ženama, kako bi se od zaborava otrgnule priče žena koje su dale ogroman doprinos društvenoj zajednici. Ovo je još jedan glas otpora

¹⁷ Mirjana Tanasić, Mirsada Rešidović, Radmila Žigić (2014). „Mir sa ženskim licem“. Bijeljina: Fondacija „Lara”, str. 28.

¹⁸ „Leksikon o ženama koje su pomjerile granice u svojim zajednicama u Bosni i Hercegovini: 100 žena – 100 ulica po ženama.“ (2021). Sarajevo, Bijeljina, Tuzla: Forum Ziviler Friedensdienst eV. (forumZFD), Fondacija „Lara“ Bijeljina, Udruženje „HO HORIZONTI“ Tuzla, https://fondacijalara.com/images/docs/100%20zena%20100%20ulica%20po%20zenama%20WEB22_compressed.pdf (Pristupljeno: 29.05.2024.)

aktivistkinja kako bi se promijenila sadašnja rodno neosviještena kultura obilježavanja u javnom prostoru.

„Sjaj ljudskosti“ u feminističkoj i mirovnoj ženskoj kulturi sjećanja

Pored građe Inicijative „Mir sa ženskim licem“, vrijedi spomenuti i knjigu Zilke Spahić Šiljak „Sjaj ljudskosti“.¹⁹ Ona spaja aktivističko, feminističko, mirovno i lično te predstavlja bitan doprinos feminističkoj i mirovnoj ženskoj kulturi sjećanja. Upravo takav metodološki pristup, onaj u domenu tranzicione pravde i izgradnje mira, primjenjuje i sama Inicijativa. Stoga, knjiga Zilke Spahić Šiljak zavrjeđuje da bude inkorporirana i spomenuta u okviru ovog znanstvenog rada. Autorka u ovoj knjizi ide dalje od pukog ispisivanja imena mirovnjakinja; ona nastoji kroz njihove lične priče istaći sve aktivnosti koje su vodile u svojim mirotvornim nastojanjima. Na taj način se dokida diskontinuitet u sjećanju na mirovne doprinose žena u BiH, te se žene motiviraju da bilježe svoja djelovanja kako bi naredne generacije imale uvida u feministička i mirovna nastojanja na polju očuvanja ženske kulture sjećanja. Autorka ističe važnost zapisivanja ženskih priča, jer one svjedoče o ženskom herojstvu koje razbija patrijarhalne okvire u homogenim zajednicama, te naglašavaju ljudskost i nadarenost žena za izgradnju mira putem umrežavanja i povezivanja.

Upućujući na ovu knjigu, novinarka Milkica Milojević ističe važnost dokumentiranja iskustva mirovnih aktivistkinja, budući da takva hronika – bilo o ženama ili muškarcima – ne postoji, te je opravdana bojazan da njihove priče *potonu u mrak*:

„Mirovni aktivizam Irene Krndije je zaboravljen. Tihoj koloni zaboravljenih mirovnjakinja pridružiće se, uskoro, mnoge druge žene u Banjaluci i drugim gradovima i mjestima širom BiH... Ko se još sjeća, na primjer, da je Udruženje žena ‘Duga’, na čelu sa osnivačicom Galinom Marjanović, prihvatilo, spasavalo i njegovalo hiljade izbjeglica i žrtava ratne torture... A vjerujem da je takvih aktivistkinja bilo u svim našim gradovima... Bilo bi dobro da se svaka od nas prisjeti po neke zaboravljene mirovnjakinje, zapiše njeno ime i kratku bilješku o njenim mirovnim naporima, pa da to sve istražimo, dopunimo, dokumentujemo. Jer, hronika mirovnih aktivnosti i aktivistkinja

¹⁹ Zilka Spahić Šiljak (2015). „Sjaj ljudskosti: Životne priče mirotvorki iz Bosne i Hercegovine“. Sarajevo: TPO fondacija.

u BiH ne postoji. To su dragocjene, a neispričane priče i ukoliko ih ne otrgnemo od zaborava, potonuće u mrak. A medijima i javnim prostorom uopšte carovaće i dalje selebritiji iz crnih hronika, biznismeni tipa ‘ne pitaj me za prvi milion’, političari čije su jedino dostignuće zapaljive nacionalističke izjave, pjevaljke i starlete...’’²⁰

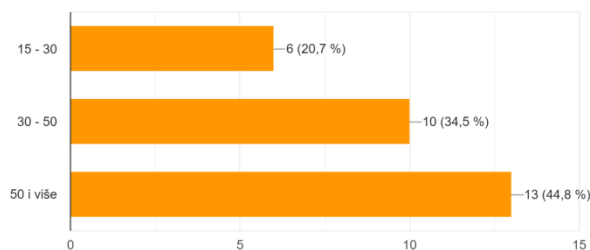
Poricanjem iskustava, pa i postojanja žena stvara se nepotpuna historija. Žene u BiH bile su i direktno i indirektno pogođene posljedicama rata i zbog toga se ne smije dozvoliti da budu kolateralna šteta. Sistemsko nasilje koje žene doživljavaju s ciljem da ih se zaboravi i prekrije velom tišine zahtijeva otpor. Upravo takav vid otpora sistemskom i institucionalnom pokušaju eliminisanja feminističke i ženske kulture sjećanja pružaju aktivistkinje širom BiH.

Analiza upitnika o feminističkoj i mirovnoj kulturi sjećanja

Kako bi se došlo do promišljanja i stavova aktivistkinja u BiH o stanju feminističke i mirovne ženske kulture sjećanja kreiran je upitnik pod nazivom: „Feminističko-mirovna i ženska kultura sjećanja”²¹ koji je prosljeđen na 100 adresa organizacija civilnog društva, ženskih organizacija, pojedinki i pet mreža koje okupljaju organizacije civilnog društva u Bosni i Hercegovini, te podijeljen široj javnosti putem socijalnih i društvenih mreža.

Na ukupno deset pitanja poluotvorenog i zatvorenog tipa, ispitanice su mogle odgovoriti u periodu od 22. juna 2024. do 25. jula 2024. godine. Na upitnik je odgovorilo ukupno 29 ispitanica, od toga 20 iz ženskih organizacija (grafikon 1):

1. Koliko imate godina?
29 odgovora

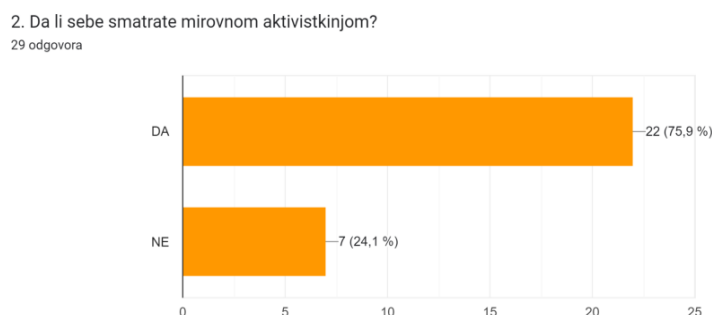

²⁰ Milkica Milojević (2014). *Mirovnjakinje u BiH*, <https://fondacijalara.com/aktuelnosti/8-decembar/79-mirovnjakinje-u-bih> (Pristupljeno: 18.05.2024.)

²¹ Odgovori na Upitnik: „Feminističko-mirovna i ženska kultura sjećanja”, URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1Z4GC2n4WlZSDRmLqLDwrDmQCSmuMrFm9Fac0ebfThw/edit?gid=1146066737#gid=1146066737>

Grafikon 1

Od 29 ispitanica, koliko je ukupno odgovorilo na upitnik, 6 ispitanica je starosne dobi između 15 do 30 godina, 10 ispitanica između 30 i 50 godina, a 13 ispitanica ima 50 godina i više.

Grafikon 2

Ukupno 22 ispitanice (75,9%) sebe smatra mirovnom aktivistkinjom, dok 7 ispitanica (24,1%) negira taj identitet (grafikon 2). Jedna ispitanica je istakla: „Smatram da riječ aktivistkinja uključuje aktivno učešće i/ili osmišljavanje mirovnih događaja, nastupa i sl., a to ne radim.”

Najčešći razlozi zbog kojih ispitanice ne vide sebe kao mirovne aktivistkinje jeste nedovoljno sudjelovanje u mirovnim aktivnostima, te nedostatak znanja za iniciranje aktivnosti u domenu izgradnje mira.

Grafikon 3

Više od polovine ispitanica, njih 16 (55,2%), izjasnilo se da su sudjelovale u ženskim mirovnim projektima, a 13 sudionica (44,8%) nije sudjelovalo niti u jednom ženskom mirovnom projektu (grafikon 3). Sudionice koje su aktivno sudjelovale u ženskim mirovnim projektima navele su da su to projekti koji su realizirani u saradnji s Mrežom za izgradnju mira te drugi projekti: Pasta i Pica mira, PitchWise, Osmomartovska šetnja, Protesti protiv nasilja, Dijalog za budućnost, Aktivni građani/građanke, Projekt za mirovne operacije, Mlade žene za mir u Centralnoj Aziji i drugi.

Na pitanje da li su i u kojoj mjeri vidljivi doprinosi žena u mirovnom aktivizmu, većina ispitanica opisno odgovara da su doprinosi žena u izgradnji mira nevidljivi, a neke od njih navode sledeće:

„Nisu vidljive, a ni sam mirovni aktivizam nije. Drago mi je čuti da ima pomaka u uključivanje žena, te feminizma u oblasti mirovnog aktivizma.”

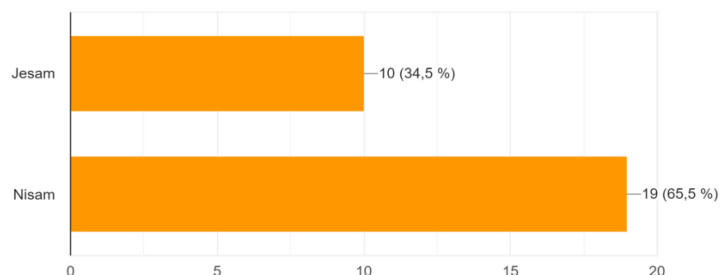
„Nažalost, nisu. Iako postoji dosta mirovnjakinja, u BiH je gotovo nevidljiv doprinos žena u ovom smislu.”

Neke od ispitanica smatraju da je vidljivost žena u feminističkom i ženskom mirovnom aktivizmu nedovoljna: „Jesu [žene vidljive], ali ne toliko koliko bi trebalo, pa vidi se u poštivanju žena u društvu kao i na poslu.”

Kao najčešće razloge za to navele su nedovoljno poštovanje prema ženama generalno, te odnos prema ženama kao prema *građanima drugog reda*:

„Vidljive jesu, ali sa mnogo uloženog truda i vremena jer se žene na ovom području smatraju manje-više građanima drugog reda i jako je teško doći do glasa koji svi ne samo čuju nego i slušaju i vjeruju.”

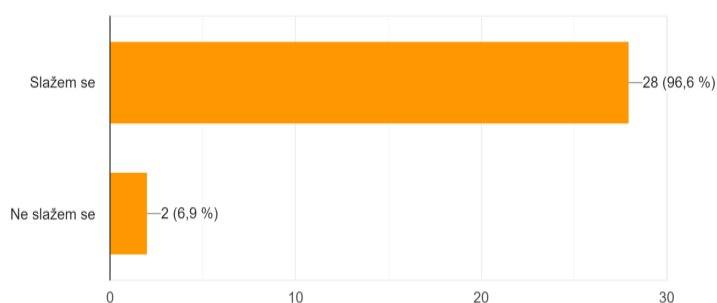
5. Koliko ste upoznati s aktivnostima Inicijative "Mir s ženskim licem"?
29 odgovora

Grafikon 4

Većina ispitanica nije upoznata s aktivnostima Inicijative „Mir sa ženskim licem” (njih 19; 65,5%), dok je 10 ispitanica (34,5%) potvrdno odgovorilo na ovo pitanje (grafikon 4). Ispitanice koje su upoznate s Inicijativom navele su neke od njenih aktivnosti: rad na orodnjavanju tranzicione pravde i kulture sjećanja, inicijativa 100 žena 100 ulica, izložba svih žena aktivistkinja iz BiH s ciljem promocije ženskog mirovnog aktivizma, uvezivanje žena svih nacionalnosti i zajednički rad na kulturi pomirenja uz uvažavanje svih žrtava, izložba fotografija u Vijećnici, izložbe „Mir sa ženskim licem“.

6. Šta mislite o prijedlogu da BiH formalizira 6.decembar kao Dan sjećanja na žene stradale u ratu?
29 odgovora

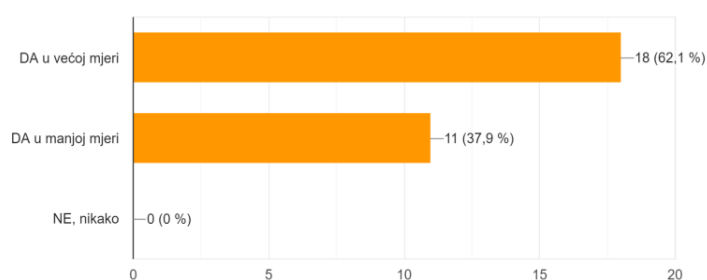

Grafikon 5

Velika većina ispitanica (njih 27; 96,4%) smatra da država Bosna i Hercegovina treba formalizirati 8. decembar kao dan sjećanja na žene stradale u ratu (grafikon 5). Ovaj nalaz pokazuje da ispitanice žele da se feministička i ženska kultura sjećanja formalizira te da bude priznata i institucionalno.

Na pitanje o tome koliko je važna i prisutna feministička memorijalizacija u društvu BiH, svih 29 ispitanica se slaže da je feministička memorijalizacija iznimno važna, ali da nije značajno prisutna u javnosti BiH.

8. Koliko su ženske organizacije i inicijative doprinijele feminističko-mirovnoj i ženskoj kulturi sjećanja?
29 odgovora

Grafikon 6

Većina ispitanica (njih 18; 62,1%) smatra da su ženske organizacije i inicijative u većoj mjeri doprinijele feminističkoj i mirovnoj ženskoj kulturi sjećanja, dok njih 11 (37,9%) smatra da je taj doprinos evidentan u manjoj mjeri (grafikon 6). Niti jedina ispitanica nije negativno odgovorila na navedeno pitanje, što odražava njihov stav da je doprinos ženskog djelovanja značajan za očuvanje feminističke memorijalizacije u BiH.

Na pitanje na koji način akademski krugovi mogu doprinijeti feminističkoj i mirovnoj ženskoj kulturi sjećanja, većina ispitanica je istakla da je važno podizanje svijesti o ovoj temi putem neformalnih i formalnih vidova obrazovanja. Jedna od ispitanica sugerira da to treba učiniti:

“Uključivanjem ove teme u nastavne programe formalno ako je moguće, ako nije, može se otvoriti kao tema kroz nastavu mnogih društvenih nauka, podsticanjem studenata na istraživanje uključenosti žena u kulturu sjećanja, davanjem podrške mirovnim organizacijama, iniciranjem akcija sjećanja.”

Od neformalnih oblika edukacije ispitanice predlažu javne diskusije, panele, okrugle stolove, studijske posjete te istraživanja. Također su navele kontinuirano zagovaranje i

feministički pristup datim temama, na način da se u kontinuitetu educiraju studenti i studentice o feminističkoj memorijalizaciji.

Nužan je veći stepen otvorenosti akademskih krugova kada je data tema u pitanju, navela je jedna od ispitanica: „[Potrebno je] otvoriti vrata svojih akademskih zajednica i uvažiti i podržati te biti dijelom mirovnog ženskog pokreta ili bar deklarirani podržavatelji.”

Razbijanje straha od opstrukcija i sloboda javnog izražavanja stavova je, po mišljenju jedne ispitanice, ključ za vidljivost žena u oblasti feminističko-mirovne i ženske kulture sjećanja, a to bi se postiglo „tako što će [se] češće i jasnije istupati u borbi protiv nepravde, ne bojeći se šta će drugi reći i ne strahujući od osuda društva, pa čak i drugih žena.”

U upitniku je ostavljen prostor za preporuke koje ispitanice smatraju nužnim za veće prisustvo žena u feminističko-mirovnoj i ženskoj historiji. Neke od preporuka su veći stepen edukacije žena kako bi se osnažile u iznošenju sopstvenih stavova na navedenu temu. Ispitanice su navele da edukacija treba krenuti iz vrtića kako bi se razbijali patrijarhalni obrasci. Potrebno je podizati svijest žena o ovoj temi, osobito o ženama koje su ostavile pečat kroz historiju, kao i zagovarati veće učešće žena na pozicijama moći. Jedan od prijedloga bio je i da se to radi putem promocije i interaktivnih predavanja koja bi jačala solidarni pristup među ženama kako bi mogle da se više aktiviraju te da bolje razumiju jedna drugu.

Neke od preporuka ispitanica su i to da je žene potrebno ohrabriti da je njihov aktivizam nešto što je „za bolje sutra”, da žene ne smiju dopuštati da budu „srozane”, nego da imaju „svoj stav, samopoštovanje i ono JA TO HOĆU I MOGU”.

Ispitanice smatraju i da je potrebno „objavljivanje više istraživačkih radova o značaju koje su žene ostavile u historiji kao pacifistkinje. Smatram da je potrebno više pisati o ovome kako bi se podigla svijest. Slabo zabilježene literature ima na ovu temu,” kao i „stalno promovirati aktivnosti [aktivistkinja] preko medija, društvenih grupa, tražiti da se uključe, sudjeluju. Žene su generalno, nažalost, vrlo nezainteresirane. Možda se trebamo vratiti u osnovnu školu, uvesti specijalizirane programe vršnjačke edukacije.”

Feministička i mirovna ženska kultura sjećanja

Aktivistički aspekti

Podrobniji uvid u stanje feminističke i mirovne ženske kulture sjećanja ostvarila sam u razgovoru s jednom od pokretačica Inicijative „Mir sa ženskim licem”, aktivistkinjom iz Fondacije „Lara” iz Bijeljine, Radmilom Žigić.²² Iako Radmilu poznajem od ranije, smatram da nas je tek rad na projektu Inicijative istinski povezoao. Radmila je novinarka, istraživačica, ona koja sve propituje, ulazi u dubinu i srž kako bi doprla do priče i emocije. Njena želja da sve aspekte memorijalizacije koji su nastali u okviru Inicijative sagleda iz feminističke perspektive nemjerljivi je doprinos mirovnoj kulturi sjećanja.

Moja sagovornica naglašava da feministička i mirovna ženska kultura sjećanja nije dovoljno vidljiva u društvu i to zbog velikog utjecaja patrijarhata, u kojem *muško* ima prevagu nad *ženskim*. To je razlog i zašto imamo nedovoljno razvijenu svijest žena o tome šta je sve mirovni aktivizam i izgradnja mira. Tome doprinosi i diskontinuitet sjećanja, jer je doprinos žena gotovo u potpunosti izbrisan iz socijalističkog, antifašističkog i radničkog pokreta, a za koji se žene nisu izborile da bude reafirmisan kao dio i ženske i ukupne kulture sjećanja.

„Rad na reafirmaciji i bilježenju ženskih postignuća žena u prošlosti i danas jeste prisutan, ali nije dovoljan da učini vidljivim ukupan rad žena ove zemlje u borbi za emancipaciju, ostvarenje ravnopravnosti i izgradnju mira. Drugi izazov je određeno nerazumijevanje šta je sve rad na izgradnji mira i među ženama. Mi možda od 2010. godine počinjemo razmišljati o našem angažmanu kao mirovnom. To je posljedica patrijarhata i patrijarhalne podjele uloga u kojima rat i mir pripadaju muškarcima, a žene se bave drugim ‘manje važnim’ pitanjima. To nije prisutno samo danas među našim savremenikima. Ako iščitavate literaturu o ženama iz doba socijalizma i antifašističkog pokreta, ni tada sve što su žene radile, a radile su jako mnogo, nije imenovano kao rad na izgradnji mira.“

²² Razgovor vođen 06.06.2024.

Na pitanje koliki je doprinos Inicijative „Mir sa ženskim licem” feminističkoj i mirovnoj ženskoj kulturi sjećanja, sagovornica ističe da je ovo samo početak i da njene članice nastavljaju intenzivno raditi u ovom domenu.

„Kada ste direktno uključeni, teško je dati objektivnu procjenu. Mislim da je značajan jer smo uspjele da rodni jaz u ovoj oblasti učinimo vidljivim i da zadobijemo pažnju i medija, drugih organizacija, institucija, čak i žena u političkim strankama. Sve vrijeme rada osjećamo da je to ženama važno, ali da mnoge od njih nisu imale adekvatne argumente i podršku u zajednici da ova pitanja otvore. Mi smo to učinile, važno je da je veći broj ženskih organizacija uključen, da smo obezbijedile kontinuitet diskusije i da je sada problem jasno vidljiv. Pojavljuju se inicijative i drugih, postoji interes institucija da se uključe i rekla bih da je ovo dobar ‘ulaz’ i da treba da nastavimo i intenziviramo akcije. Inače, neke od ključnih doprinosa već su prepoznali autori i autorke koje su pisale o našim inicijativama, kampanji ‘100 žena – 100 ulica po ženama’, o inicijativi za dan sjećanja na stradanje žena u ratu u BiH, tako da nije potrebno i ovdje o tome posebno pisati – što je takođe uspjeh ovih akcija, zabilježene su. Za izgradnju mira u BiH posebno je značajno što su ovo inkluzivne akcije koje rade zajedno ženske organizacije iz oba entiteta i što je sjećanje za koje se zalažemo takođe multikulturalno, multikonfesionalno i multietničko, čime se brišu posljedice vještačkog izdavanja naše zajedničke prošlosti.“

Na pitanje na koji način aktivistički krugovi mogu doprinijeti feminističkoj i mirovnoj ženskoj kulturi sjećanja, sagovornica naglašava da „sjećanje daje priču” koja predstavlja jednu malu žensku historiju koju možemo da pamtimo. Svi aspekti rada Inicijative „Mir sa ženskim licem“ čuvaju sjećanja na sve akcije koje žene svakodnevno preduzimaju.

„Podrškom postojećim inicijativama, našim i drugih organizacija, kao i pokretanjem novih inicijativa, ova priča je tek otvorena. Svaka sfera života, kultura, nauka, sport, politika, medicina i druge ima svoju malu žensku istoriju koja je zanemarena i u svim oblastima možemo da istražujemo, pamtimo i afirmišemo rad žena. Takođe, važno je da sjećanje daje priču i o borbi za emancipaciju da bi mlade generacije znale koliko je teško izboriti prava i slobodu i da prijetnja oduzimanja tih prava sve više raste. Nama treba i

afirmacija rada žena na izgradnji mira, ali i uopšte uključivanje ženske strane istorije u ukupnu kulturu sjećanja.“

Obilježavanje važnih datuma pomoglo bi da imamo sjećanja na doprinose žena izgradnji mira, zaključuje Radmila Žigić .

„Mislim da sam neke pravce već navela, ali važno je ustanoviti i veći broj značajnih datuma da nas sjećaju šta moramo mijenjati, možda uspostaviti dan sjećanja na žrtve femicida, obilježavati neke svjetske datume autentičnim sadržajem iz ženske istorije naše zemlje. Recimo – Međunarodni dan žrtava ratne torture povezati sa ratnim silovanjem i taj dan sjećati se tih žena, dostignutog nivoa krivične i restorativne pravde, i slično. Treba da se sjećamo i dobrog i lošeg što obilježava naše živote.“

Akademski aspekti

Pored aktivističkog aspekta, zanimao me je i akademski pogled na feminističku i mirovnu žensku kulturu sjećanja te sam se stoga odlučila da stranice istraživanja upotpunim razgovorom sa Zlatiborkom Popov Momčinović.²³

Zlatiborka Popov Momčinović vanredna je profesorica političkih nauka na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Istočnom Sarajevu. Studij sociologije završila je u okviru dvopredmetnog studija filozofije i sociologije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, magistrirala je na Filozofskom fakultetu u Istočnom Sarajevu, a doktorirala s temom „Ženski pokret u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini: dometi, inicijative i kontroverze“ na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Tokom i nakon studiranja radila je u nevladinim organizacijama i ostala aktivna u civilnom društvu. Objavila je više od osamdeset naučnih radova i analiza s fokusom na rod i položaj žena u društvu, aktivizam i feminizam, procese pomirenja i izgradnje povjerenja, profesionalizaciju medija, te mjesto i ulogu religije u javnoj sferi.

Učinak trenutnih inicijativa u domenu kulture sjećanja nema zadovoljavajući efekt, ističe moja sagovornica.

²³ Razgovor vođen 14.07.2024.

„Mislim da u odgovoru na ovo pitanje treba imati u vidu dva nivoa. S jedne strane, ono što ženske organizacije rade u ovom polju, i tu imamo puno sjajnih inicijativa, koje neguju feministički uklon u pristupu ovoj temi, kao što je na primer regionalna inicijativa Ženski sud. S druge strane, ako se ima u vidu učinak ovih inicijativa, on po mom mišljenju nije zadovoljavajući. Generalno, kultura sećanja kao posebna tema u okviru izgradnje mira i pomirenja nema neki značajan učinak na ovdašnje politike i stanje u društvu generalno. A budući da su feminizam i uopšte rodna pitanja kod nas skrajnuta na margini i tretiraju se kao nebitna odnosno manje bitna, to se reflektuje i na stanje feminističko-mirovne ženske kulture sećanja.“

Veliku vrijednost doprinosa Inicijative „Mir sa ženskim licem” feminističkoj i mirovnoj ženskoj kulturi sjećanja sagovornica vidi u posvećenosti i upornosti svih njezinih članica, kao i u teritorijalnoj zastupljenosti i djelovanju.

„Značaj ove Inicijative je što se sprovodi sukcesivno dugi niz godina i pomenuta trajnost ukazuje na posvećenost i upornost onih koji je nose. Posebno je dragoceno što okuplja značajan broj ženskih organizacija iz oba entiteta i različitih delova Bosne i Hercegovine. Važnost je što ona kombinuje kako individualni i narativni aspekt – s fokusom na priče žena mirovnjakinja čiji je doprinos izgradnji mira velik, kao i grupni i organizacioni. No, i ovde po mom mišljenju imamo problem s uticajem na politički i društveni mainstream. Određeni pomak je napravljen na primer organizovanjem istoimene izložbe u Parlamentarnoj skupštini BiH prošle godine, ali vidimo da se neke inicijative kao što je da 8. decembar bude prihvaćen kao dan sećanja na stradanje žena u ratu ne prihvataju od politika, te ona ostaje na neformalnom nivou. Ovde bih pomenula i inicijativu ‘100 žena 100 ulica’ koja je, ako se ne varam, deo ili je bar povezana sa ovom Inicijativom. Ona je važna jer ukazuje kako se strukturalno i simboličko nasilje nad ženama prelijeva iz ratnog u, navodno, mirovni period i obratno. Upravo ta nevidljivost žena je integralni deo sistemskog, rodno zasnovanog nasilja iz kojeg nikako da iskoračimo.“

Zlatiborka Popov Momčinović ističe da je nužno povezivati akademske i aktivističke krugove kako bismo imali sveobuhvatan pristup feminističkoj i mirovnoj ženskoj kulturi sjećanja u domenu izgradnje mira.

„Akademske krugove bi trebali da u okviru istraživanja i zvaničnih kurikuluma obuhvate i ovaj aspekt. No, kako mirovne teme nisu adekvatno zastupljene u ovdašnjim nastavnim planovima i programima, feminističko-mirovni aspekt sukcesivno deli istu sudbinu. Takođe, trebalo bi više raditi na uvezivanju aktivističkog i akademskog, jer je kod nas problem što se mnoge stvari rade paralelno, bez pravog dodira jednih sa drugima, te izostaje sinergija. Na primer, kada se radi o ulozi akademske zajednice, univerziteta i uopšte obrazovanja u izgradnji mira, i inicijativa koje su se tu sprovodile, one su retko obuhvatale feminističko-mirovnu dimenziju. Saradnja se uglavnom sprovodila individualno, na primer uključivanjem nekog iz akademske zajednice u feminističko-mirovne inicijative, a što se uglavnom radilo mimo akademskih ustanova. S druge strane, i to je nešto.“

Sagovornica naposljetku ističe da je za unapređenje feminističke i mirovne ženske kulture sjećanja nužno u (mirovni) aktivizam uključiti mlade generacije žena i djevojaka.

„Dalje raditi i ne posustajati, i pokušati osmisliti novi pristup za jači uticaj na donosioce odluka. S obzirom na smenu generacija, treba svakako nastaviti sa uključivanjem mlađe generacije, posebno mladih žena i djevojaka u aktivnosti koje se rade odnosno planiraju.“

Zaključak

Uprkos brojnim inicijativama i stalnom zalaganju aktivistkinja i feministkinja na polju izgradnje mira, mirovna kultura daje nedovoljno prostora ženskoj i feminističkoj perspektivi sjećanja. Državni pravni okvir u BiH garantira poštovanje ženskih ljudskih prava i rodne ravnopravnosti, ali je institucionalna implementacija feminističke memorijalizacije, nažalost, još uvijek na niskom nivou.

Zalaganja aktivistkinja i predstavnica ženskih organizacija iz BiH, koje su stvorile okruženje iz kojeg je nastala Inicijativa „Mir sa ženskim licem“, dokazuju da je moguće i

potrebno brisati i vidljive i nevidljive granice, bilo one institucionalne, etablirane nacionalne, entitetske ili vjerske. Žensko herojstvo razbija patrijarhalne okvire u homogenim zajednicama, te naglašava ljudskost i nadarenost žena za sprovođenje procesa izgradnje mira putem umrežavanja i povezivanja. Bilježenje ženskih doprinosa, kako u prošlosti tako i u sadašnjosti, koristan je instrument za očuvanje ženske i feminističke kulture sjećanja. Inicijativa „Mir sa ženskim licem” i ovo istraživanje temelj su za buduće procese feminističke memorijalizacije, kao i prenos mirovnih vrijednosti i spoznaja novim generacijama žena i djevojaka. Mnoge žene još uvijek nisu dovoljno osviještene o važnosti vlastitog udjela u mirovnom radu, a to je pretpostavka veće prisutnosti ženskih historija u kulturi sjećanja. Stoga osvještavanje može biti jedan od mehanizama reafirmacije ženske kulture sjećanja. U odgovorima na anketu i intervjuima provedenim u sklopu istraživanja ističe se važnost obrazovanja, kao i otvaranja akademskih krugova ka feminističkoj kulturi sjećanja, odnosno povezivanje aktivističkog i akademskog u izgradnji mira. U tom povezivanju prepoznajemo mogućnost razvoja mehanizma koji bi doprinio tome da feministički način izgradnje mira bude vidljiviji u institucionalnim okvirima.

Možemo reći da je putokaz za naredne generacije žena kao budućih graditeljki mira koje će otvarati prostor za ženske glasove upravo feministička memorijalizacija. Nalazi iz intervjua i anketa potvrđuju ovu konstataciju, kao i to da aktivistkinje u BiH smatraju da odgovornost za nedovoljno razvijenu svijest kod samih žena za ono što mirovni aktivizam i izgradnja mira zapravo jesu leži na cijelom društvu.

Svi segmenti memorijalizacije Inicijative „Mir sa ženskim licem” nastoje izdignuti ženu iz uloge žrtve, te predstavljaju žene kao aktivne sudionice u procesima izgradnje mira, čime se ruše patrijarhalni obrasci muške dominacije i osigurava ravnopravnost. Feministička i mirovna ženska kultura sjećanja je nužna kako bi se pružio otpor vladajućim dominantnim *muškim* i političkim nacionalno-etničkim narativima, koji sebi uzimaju za pravo da diktiraju čega ćemo se sjećati. Potvrda nedovoljne institucionalne podrške ženskoj i feminističkoj kulturi sjećanja jeste bezuspješna dugogodišnja borba članica Inicijative da se institucionalizira 8. decembar kao dan sjećanja na žene stradale u ratu. Većina anketiranih ispitanica odgovorila je da nisu u dovoljnoj mjeri vidljivi doprinosi žena u procesima izgradnje mira, pa ni sam rad Inicijative, i slažu se s time da feminističku i žensku kulturu sjećanja institucije u BiH trebaju formalizirati

i priznati. Vidljivost ovih procesa umanjuje nedovoljna podrška institucija poput Komisije za ravnopravnost spolova BiH, Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH i Parlamentarne skupštine BiH. Svi pisani izvori i dostupna literatura o Inicijativi “Mir sa ženskim licem”, kao i zagovarački dokumenti, uključujući pisane i audio-video materijale, svjedoče o velikom, gotovo nemjerljivom doprinosu Inicijative ženskoj i feminističkoj kulturi sjećanja. Nesumnjivo, postavke Inicijative važne su za dokidanje ekskluziviteta muškog herojstva u mirovnim procesima, kao i za pridavanje feminističke perspektive memorijalizaciji u Bosni i Hercegovini.

Abstract

Despite the fact that the national legal framework in Bosnia and Herzegovina (BiH) guarantees the respect of women's human rights and gender equality, the institutional implementation of feminist memorialisation is, unfortunately, still at a low level. Even though many women activists and feminists from Bosnia and Herzegovina have actively engaged in peacebuilding processes since the 1990s, their contributions are almost invisible in the form of written or otherwise documented testimonies. The study is based on a feminist approach of drawing conclusions through interviews and surveys with women activists. It examines the feminist and activist aspects of the women's culture of remembrance in the field of peacebuilding in BiH. The paper offers an overview of the documented work of the "Peace with Women's Face" Initiative (Bosnian "Inicijativa Mir sa ženskim licem") and other relevant findings and evidence, and presents feminist memorialisation as a kind of compass for future women peacebuilders. The conclusions of the study point to the importance of integrating feminist heritage into institutional and educational structures in Bosnia and Herzegovina in order to preserve a women's culture of remembrance, highlighting the lack of systemic support for informal aspects of feminist memorialisation of women's contribution to peacebuilding processes in BiH.

Keywords: peace, feminism, activists, feminist memorialisation, peacebuilding, transitional justice, women's culture of remembrance, women's organisations in BiH.

Literatura i izvori

- „Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 ‘Žene, mir i sigurnost’ u Bosni i Hercegovini za period 2018-2022. godine.“ (2018). Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine.
- „Leksikon o ženama koje su pomjerile granice u svojim zajednicama u Bosni i Hercegovini: 100 žena – 100 ulica po ženama“ (2021). Sarajevo, Bijeljina, Tuzla: Forum Živiler Friedensdienst eV. (forumZFD), Fondacija „Lara“ Bijeljina, Udruženje „HO HORIZONTI“ Tuzla.
- Bavčić, Elmaja (2019). Rodna ravnopravnost: „Teorija, pravo, politike“. Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Džekman, Vildana; Tomljanović, Mirzeta; Zelić, Danka et al. (s.a.) „Mir sa ženskim licem – Rat nije jednorodan“. Bijeljina: Fondacija „Lara“.
- Popov Momčinović, Zlatiborka & Zaharijević, Adrijana (2022). „Neprekidno traganje za smislom: Žene i izgradnja mira u Bosni i Hercegovini i Srbiji“. Beograd: Fondacija Jelena Šantić.
- Spahić Šiljak, Zilka (2015). „Sjaj ljudskosti: Životne priče mirotvorki iz Bosne i Hercegovine“. Sarajevo: TPO fondacija.
- Tanasić, Mirjana; Rešidović, Mirsada i Žigić, Radmila (2014). „Mir sa ženskim licem“. Bijeljina: Fondacija „Lara“.
- Žarković, Tatjana & Gaković, Jelena (2020). „Kojeg je roda sigurnost?“ Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
- Ždralović, Amila (2019). „Istorijat (pokušaja) institucionalizacije jednog sjećanja.“ Balkan Perspectives, (11).

Izvori na internetu

Film „One umiru drugi put“ (2019). URL:

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=OlvBxiUWqrA> (Pristupljeno: 10.10.2024.)

Forum Civilna mirovna služba (forumZFD) & Historijski muzej BiH. (2010). „Katalog Mir sa ženskim licem“. Sarajevo: ForumZFD i Historijski muzej BiH. URL: <https://www.fondacijalara.com/dokumenti/publikacije> (Pristupljeno: 10.10.2024.)

Milkica Milojević (2014). *Mirovnjakinje u BiH*. URL: <https://fondacijalara.com/aktuelnosti/8-decembar/79-mirovnjakinje-u-bih> (Pristupljeno: 18.05.2024.)

United Nations. Resolution 1325 (2000). URL: <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2016/04/UN-Resolution-1325.pdf>. (Pristupljeno: 10.10.2024.)

Objavljivanje ove publikacije podržala je Ekumenska inicijativa žena iz Omiša, Hrvatska. Sadržaj publikacije odražava isključivo stavove njihovih autorica i ne predstavlja nužno i službene stavove EIŽ-a.